№ 9. Մարտի 8. 1873 Մարտի 8. № 9.

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹԻ ԳԻՆԸ·

Տարեկան գինն է 5 ռուբլի (փոստի ծախսով): Ստորագրողներից բաժանորդները պիտի դիմեն այս հասցէով. Въ Тифлисъ. Въ Редакцію Армянской Газеты „Мшакъ".

Թիֆլիսում կարելի է ստորագրուիլ խմբագրատան մէջ (Որբելուցու տան [illegible] պ. [illegible]կանցի խանութում:

ՄՇԱԿ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆ·

Մանրատառ յայտարարութիւն տպել տալը պիտի վճարէ 10 հասարակ տառի համար 1 կոպէկ արծաթ: Յայտարարութիւններ տպւում են հայերէն, ռուսերէն, վրացերէն, ֆրանսիերէն, գերմաներէն և թուրքերէն:

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հոգևորականութիւն և ժողովուրդ.— Ներքին տեսութիւն. փոխադարձ կրէդիտի ընկերութիւնը. Նամակ Երևանից. Նամակ Վաղարշապատից. Նամակ Հին-Նախիջևանից. Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. Կաթոլիկութիւնը Շվէյցարիայում. Նամակ Կ. Պոլսից.—Խառն լուրեր.—Առևտրական.—Յայտարարութիւններ.

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

I

Հռոմէական պետութիւնը հնացած էր, նրա կրթութիւնը, հիմնված մենավաճառութեան և արտօնութեան սկզբի վրա, օրհասականին էր հասած: Հռոմէական կրթութիւնը, որի ազդեցութեանը ենթարկված էր ամբողջ աշխարհը՝ հիմնվում էր անհաւասարութեան, ստրկութեան, ազնուականների տիրապետութեան թէ պաշտօնական կեանքի թէ հողի սեփականութեան մէջ, կանանց մասնաւոր և հասարակական ստրկութեան, անհատի բռնադատութեան,—մի խօսքով մի քանիսների արտօնութեան, իսկ մեծ մասի ստրկութեան սկզբների վրա էր կանգնած նրա ամբողջ պետական կազմակերպութիւնը:

II

Հասկանալի է, որ երբ յայտնվեցաւ քրիստոնէութեան պէս ազատամիտ, հաւասարութեան և մարդի անհատական իրաւունքների վրա հիմնած վարդապետութիւնը, որ աներկիւղ ասում էր թէ՝ վերջինները պիտի լինին առաջինները, թէ ամենից դժուար է մեծերին և հարուստներին Աստուծու արքայութիւնը ժառանգելու, թէ ամենքը, ինչպէս փոքրը այնպէս և մեծը հաւասար են միմեանց և ուրիշ տէր չունեն, բացի երկնային տիրոջից, որ ամենքի հայրն է— հասկանալի է, որ այդ տեսակ նոր հասարակական և յեղափոխական վարդապետութեան երևալուն պէս, հռոմէական աշխարհը անմարմին ուրուականի նման անհետացաւ:

III

Քրիստոնէութեան առաջին դարերում եկեղեցին հանդիսանում էր որպէս վերանորոգող, յեղափոխական, միշտ յառաջադէմ հիմնարկութիւն, իսկ հոգևորականները,—որպէս ժողովրդական պաշտօնեայք: Նրանք աշխարհի փառքին չէին ձգտում, նրանք մի գաղափար ունէին, որին անդադար հետևում էին, նրանք չէին բռնադատում, ճնշում ու հարստահարում ժողովրդին՝ ամեն հոգևորականները ընտրվում էին ժողովրդից: Հասկանալի է, որ նրանք պիտի սիրած և պատված լինէին ժողովրդից, հասկանալի է, որ ժողովրդական պիտի լինէին...

IV

Միջին դարերի սկզբներում հոգևորականներն էին որ վանքերի մէջ փակված, պարապում էին ժամանակակից գիտութեան զանազան ճիւղերով, թէ հին աշխարհից ժառանգած յունական և հռոմէական կրթութեան արգիւնքը, գրականութիւնը հետազօտելով, թէ բնութեան ուժերը և երևույթները գիտական փորձերին ենթարկելով: Ժամանակակից բժշկութիւնը իր սկզբները ստացաւ վանքերում:

V

Բայց փոքր առ փոքր եկեղեցու պաշտօնեաները մի կողմից շեղվելով բարոյական մաքուր քրիստոնէութենից, միւս կողմից էլ ժամանակակից լուսաւորութեան հոսանքից անդադար յետ մնալով,—այլ ևս չը կարողացան իրանց գոյութեամբ համապատասխանել ժողովրդի պահանջներին, այլ ևս չը կարողացան իրանց վրա ժողովրդական անունը կրել...

VI

Առաջին դարերի եպիսկոպոսները (ինչպէս և հայոց եկեղեցու մէջ) *) բնութեանը համապատասխան ընտանեկան կեանք էին վարում,—նրանք պսակված էին:

Եկեղեցու ամեն յայտնութիւնը համարվում էր աստուածային շնորհ և ծախվել չէր կարող...

Եկաւ ժամանակ, երբ եկեղեցու պաշտօնեաները, քրիստոնէութեան պաշտպաններ լինելու տեղը, ոտնակոխ անելով քրիստոնէութեան սկզբները,—սկսեցին աշխարհային փառքերի, հարստութեան ու շռայլութեանը հետևել, վարել անբարոյական և բնութեան կանոններին դէմ կեանքը, նիւթական հարստութեան ծարաւ յագեցուցանելու համար, Աստուծու ամեն մի շնորհը փողով ծախել...

VII

Այդ ուղղութեան վերջին խօսքն էր այն լիրբ սկզբունքը, որ եզուիտների համար դրօշակ է դարձել, և որ քիչ շատ յայտնվում է բոլոր հոգևորականների մէջ, թէ՝ նպատակը արդարացնում է միջոցները... այսինքն նպատակին հասնելու համար, ներելի են ամեն տեսակ ամենաաններելի միջոցները:

Այդ է պատճառ, որ միջին դարերում, մինչև որ յայտնվեցաւ բողոքականութեան գործող ընդդիմադրութիւնը, կաթոլիկ եկեղեցու գոյութիւնը պահպանվում էր սրով, թոյնով, փողով, կաշառքով, սպանութիւններով, զանազան կանանց հովանաւորութեամբ, դաւաճանութիւններով, սիրականներով... մի խօսքով բոլորը ներելի էր, միայն որ նպատակը հասած լինէր ..

VIII

Հասկանալի է որ այդ տեսակ բարոյական անկման դրութեան մէջ գտնվելով, կաթոլիկութիւնը չէր կարող երկար ժամանակ տիրել ամբողջ աշխարհի վրա և, վաղ թէ ուշ, պիտի յայտնվէր մի ուրիշ դաւանութիւն, բողոքականութիւնը, որ պիտի յեղափոխական դրօշակ բարձրացնէր կաթոլիկութեան հնացած և լքացած հոգևորականութեան դէմ..

*) Ինքը Լուսաւորիչը պսակված էր.

Կաթոլիկութեան անպիտանութիւնն էր, որ ծնեց բողոքականութիւնը:

IX

Այժմ նայենք մեր եկեղեցու վրա: Միթէ նա նոյն է որ Լուսաւորչի ժամանակն էր: Միթէ մեր այժմեան հոգևորականները նոյն խորին յարգանք և պատիւ ունին ժողովրդի մէջ, ինչպէս հինգերորդ դարի հայ հոգևորականները, որք առաջնորդում էին իրանց հզօր ձեռքով ժողովրդական շարժմանը Ջրադաշտի հետևողների դէմ.. Միթէ նրանք ժողովրդական են, ինչպէս առաջ...

X

Բնութեանը համեմատ ընտանեկան կեանքից հեռու, ժողովրդական փողերը վատնող, խաւարութիւն գցող, ինտրիգաներ վարող, փառքի պատուանշաններին հետևող, անգործ, անշարժ, ոգէտ, մոլեռանդ, ժամանակակից գիտութենից և ճշմարտութենից յետ մնացող, ժողովրդական կրթութիւնը խօսքով քարոզող, բայց գործով նրա զարգացմանը արգելող, ամեն նորութեան և լուսաւորութեան ընդդիմադրող մարդիկ... Սրանք են ժողովրդական հոգևորականների մեծ մասը...

XI

Եւ զարմանալի չէ, որ քանի գնում է, հայոց եկեղեցու ծոցից, Սուրբ Լուսաւորչի ջանքերով մաքուր հիմնած, բայց մեր արեղաներով և քահանաներով սկզբնական մաքրութեամբ չը պահպանված եկեղեցուց, անդադար անջատվում են և թշնամանում են մեր եղբայրները՝ մին բողոքական է դառնում, միւսը կաթոլիկ:

Իսկ երկպառակութիւն գցողը ով է.....

XII

Մի տեղ այս ինչ մարդ կամենում է պսակվել մի աղջկայ հետ,—անկարելի է ասում է արեղան կամ քահանան, դուք մօտիկ ազգականներ էք... տղէն հարուստ է լինում, տալիս է նրան 100, 200 ռուբլի և,—հոգևորականը կատարում է պսակը: Միւս տեղ աղքատը այնքան ռուբլի է տալիս իրան պսակելու համար,—պահանջում են աւելի... նա չունի փող,—և ստիպված է լինում դիմել կաթոլիկ կամ բողոքական քահանային: Մի ուրիշ տեղ այս ինչ հոգևորական իր տեղը ստացել է կաշառք տալով, և ինքն էլ կաշառքներ է ընդունում տեղերը ստորադրեալներին բաժանելու համար...և այլն

XIII

Ժողովուրդը շատ է պատվում, նա պաշտում է եկեղեցին, այն Լուսաւորչի եկեղեցին և ոչ թէ ձեզ, նրա անարժան պաշտօնեաներին... մտածեցէք և մի հասցրէք մինչև ծայրը ժողովրդի համբերութիւնը:

Աստուած տայ որ ժողովուրդը այնքան զարգանայ, որ հասկանալով ձեր անիրաւութիւնները ու հարստահարութիւնները մեղադրի միայն ձեզ, պաշտօնեաներին, բայց ոչ թէ իսկոյն անջատվի, գնայ բողոքական կամ կաթոլիկ դառնայ, վրէժխնդիր լինելով ձեր ճնշող վարմունքից... որ լուսաւորվելով, սովորի զանազանել սկիզբը գործադրութենից, սովորի որոշել մեր եկեղեցու մաքուր հիմքը, հոգևորականների անմաքուր վարմունքից...

Այն ժամանակ զգոյշ լինէք ..դուք կը կորցնէք ձեր ժողովրդականութիւնը:

Եւ այն ժամանակ ժողովուրդը զարգանալով և ոգով հայ մնալով, չի ընդունի բողոքականութիւն, կաթոլիկութիւն, կամ այլ կրօնք,—ոչ, նա կը հանդիսանայ պաշտպան Լուսաւորչի եկեղեցու մաքուր և սկզբնական գաղափարի, ընդէմ նրա անարժան ժամանակակից պաշտօնեաների...

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՍԻ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԿՐԷԴԻՏԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ համարում մենք յիշեցինք, որ փետրվարի 25-ին, կիրակի օրը, գումարվեցաւ Թիֆլիսի փոխադարձ կրէդիտի ընկերութեան տարեկան ընդհանուր ժողովը:

Այդ օրը կարդացվեցաւ տարեկան հաշիւը, քննողական յանձնաժողովի (Ревизионная комиссія) զեկուցումն և ընկերութեան խորհուրդը մի առաջարկութիւն տուաւ: Հաշուից երևեցաւ, որ մինչև յունվ. 1-ը 1873 թուի ընկերութեան անդամ գրվել են 633 հոգի, որոց շրջական դրամագլուխ է՝ 348,920 ռուբլ. իսկ ապահովութեան դրամագլուխ 3,140,280 ռ: Տարեկան ընդհանուր Բալանսը կազմում է 63,005,593 ռուբլի 50 կոպ.: Գործունէութեան գլխաւոր ճիւղերը հետևեալներն են՝ հասարակ ընթացող հաշիւով (текущій счетъ) բանկի մէջ մտել է գումար՝ 1,380.862 ռ. 12 կ. որից հանուցած է 1,246,429 ռ. 12 կ: Պայմանական ընթացող հաշիւով՝ մտել է 3,254,352 ռ. 32 կ. իսկ հանուցած է 2,852,357 ռ. 98 կ.: Անժամ պայմանաժամի դրված գումար (բէզսրօչնի վկլադ) եղել է՝ 983,142 ռ. 19 կ., յետ դարձրած է 669,118 ռ. 60 կ.: Պայմանաժամով դրած գումար՝ 382,921 ռ. 88 կ., յետ դարձրած է 34,045 ռ. 87 կ.: Առևտրական փոխանակագրերի զեղչումն 2,006,868 ռ. 19 կ. մուրհակների թիւը 1080, այդ գումարից 483 մուրհակի պարտապանները վճարել են 913,643 ռ. 5 կ.: Միւսների ժամանակը դեռ հասած չէ: Փոխանակագրերի զեղչումն ապահովութեամբ՝ 24 մուրհակ 89,923 ռ., 16 մուրհակից ստացուել է 65,720 ռ.: Փոխ տուած գումարները տոկոսաբեր թղթերի գրաւականով՝ 1,040,238 ռ. 50 կ. յետ առած է 682,185 ռ. 50 կ: Մասնաւոր ընթացող հաշիւով տուած գումարները, ապահոված գին ունեցող թըղ-

թերով՝ 1,510,618 ռ. 62 կ., յետ է վերցրած՝ 1,393,253 ռ. 66 կ.:

Ընկերութեան ծախսերը՝ 13,271 ռ. 69 կ.: Ընդհանուր զուտ եկամուտ՝ 22,751 ռուբլ. 31 կ.:

Բացի սորանից, որքան մեզ յայտնի է, փոխադարձ կրէդիտի ընկերութիւնը փոխ է տալիս գումարներ 9 տոկոսով (որ սորա պէս հիմնարկութեան համար, եթէ նա կամենում է իր բուն նշանակութեանը հասնել,—թանգ է), իսկ վերցնում է գումարներ պահելու և աճեցնելու համար 5 տոկոսով, ուրեմն շահվում է այդ գործունէութենից 4%:

Եթէ սորան աւելացնենք, որ ընդունելութեան մասնաժողովը կազմված է այն մարդիկներից, որք աւելի համակրութեան ունեւորների մի քանիսներին և ոչ թէ միջին բազմութեանը, փոխանակ փոքր գումարներ աշխատում են մեծ գումարներ փոխ տալու,—այն ժամանակ 'ի հարկէ 9% շատ թանգ չէ, բայց միջոց է տալիս դուցէ նոյն անհատներին իրանց վերցրած գումարները աւելի մեծ տոկոսներով մասնաւոր անձանց շահով տալու...

Նոյն նստում ընկերութեան խորհուրդը հետեւեալ առաջարկութիւնն արաւ՝ բանկի կառավարչի ռոճիկը 3000 ռ. բարձրացնել մինչև 4500 ռուբլի, իսկ նրան հանելու տոկոսը (3%) դարձնել 2%: Դիրեկտորներին, որք առանց ռոճիկ էին և բաւականանում էին 3%, նշանակել տարեկան 2000 ռ. և 2% շահից: Նմանապէս ռոճիկներ աւելացրին գլխաւոր հաշուապահին, գլխաւոր գանձապահին և միւս ծառայողներին, այնպէս որ ընդհանուր ծախսը հասաւ 24,000 ռ.:

Բոլոր առաջարկութիւնները ընդունվեցան և չէր էլ կարող այլապէս լինել, որովհետև բուէարկութիւնը բացարձակ էր և ոչ գաղտնի: Անդամների անմեծամասնը ընկերութեան ներկայացրած ունեն իրանց մուրհակները, և զխաւորութիւն ունեն դարձեալ ներկայացնել, ուրեմն նրանք կամայ ակամայ պիտի աշխատէին բանկի մէջ իշխանութիւն ունեցող անձերի սիրտը գրաւել... եթէ ոչ, դուցէ նոցա մուրհակները պիտի մերժվէին...

Մի տարի է միայն, որ ընկերութիւնը գոյութիւն ունի, և ահա նրա ծախսերը յանկարծ կրկնապատկվում են:

Զը մոռանանք, որ ընկերութիւնը իր վրայ փոխադարձ կրէդիտի անուն է կրում...: Եթէ ես, օրպէս անդամ, 1000 մանէթի գումար եմ մտցրել,—10,000 մանէթի պատասխանատուութեան ներքոյ եմ...

Վերջապէս, եթէ գրեթէ բոլոր եկամուտը ծառայողներ պիտի ստանան, էլ ինչ օգուտներ պիտի ստացվի, ինչ ինտէրէս պիտի ունենայ ընկերութեան անդամը: Նա կարող է իր համար կրէդիտ բանալ նոյն հեշտութեամբ և առևտրական բանկում...

Ընդհանուր ժողովի նախագահ պ. Կայդանովը չը կամեցաւ քուէարկել անդամներից մինի առաջարկութիւնը, որ ծառայողներին ռոճիկ նշանակելու և անդադար բարձրացնելու տեղը, տրվէր մի յայտնի (դուցէ բարձր) տոկոս զուտ եկամուտից... Նմանապէս զարմանալի է, թէ ինչ է պատճառ, որ խորհուրդը առաջուց չէ յայտնում տպագրութեան միջոցով, ընդհանուր ժողովին առաջարկվելու խնդիրների պարունակութեան մասին, որ անդամներից իւրաքանչիւրը քիչ շատ պատրաստված կարողանայ ներկայանալ ընկերութեան տարեկան ընդհանուր ժողովին... Դուցէ նրա համար, որ այդ օգուտ չէ...

Յիշենք, թէ ինչ էինք ասում մենք այդ ընկերութեան մասին, երբ նա նոր էր հիմնվում, և այժմ կատարվում են արդեօք մեր գուշակութիւնները:

Մենք ասումէինք *) որ այդ տեսակ ընկերութեան նպատակը պիտի լինի մանր կրէդիտի կարօտութիւն ունեցող անձերի ձեռնարկութիւններին նպաստել: Ուստի այդպիսի հիմնարկութիւնը պիտի աչքի առաջ ունենայ ներկայացնել բազմաթիւ արդիւնաբերող դասերին որքան կարելի է էժան կրէդիտ: Եւ յետոյ մենք աւելացնումէինք:

Եթէ բանկի կառավարութիւնը մեծ կրէդիտի կուստկեցնելի ձեռքը կընկնի,—այն ժամանակ ընդունելութեան մասնաժողովը նախապատուելով մեծ կրէդիտը, կը նպաստէ մեծ կրէդիտի կարօտութիւն ունեցող անձերի ընդունելութեանը: Սորա հետեւանքը այն կարող է լինել, որ միջին և փոքր կարողութեան դասերի անտեսական դրութիւնը ոչ թէ կը լաւանայ, այլ կը վատանայ, որովհետև հարուստ մարդիկը հեշտութեամբ ստանալով էժան կրէդիտը բանկի մէջ, մի և նոյն ստացած գումարները բարձր տոկոսներով փոխ կը տան միջին և փոքր կարողութեան մարդիկներին:

Ընկերութիւնը կը հասնէր իր նպատակին, եթէ հետեւէր այդ տեսակ հիմնարկութիւնների կանոնադրութեան բուն ոգուն և նշանակութեանը, այսինքն առաջարկէր էժան կրէդիտ քաղաքի բնակիչների բազմութեան միջին դասին) և նպաստէր արդիւնաւոր դասի արդիւնաբերութեանը..

Բայց արդեօք այդպէս են անում..

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Պ. Պահլաւունու նամակները բաւական ժամանակ է ընդհատվել են, ինչ անենք. ես կարծում եմ, որ այդ նրա մեղքը չէ, այս մեր Երևանի երևելի յատկութիւններից մէկն է. Երևանցիքս ամէն բանում այդպէս ենք, և եթէ ապրելու կարիքը չլինի, դուցէ մեր երկրի բնչմնաւորութիւնն էլ երեսի վրա ձգենք և մեր արդիւնաւոր հողից ոչինչ օգուտ չքաղենք. բայց հացի խնդիրը այդ մի բանումը մեզ ստիպել է և մենք Երևանու բոլոր գաւառական ժողովրդներս էլ երկրագործութեան և այգեգործութեան մէջ երևելի ենք, ես ասելով չիմանաս, թէ մեր մէջ մացրել ենք բոլոր երկրագործութեան նոր հնչտ և օգտաւէտ միջոցները. քաւ լիցի. մենք մեր պապերից ստացած ձեռքից թողնելու չենք և եթէ մեր ամէն մինին հարցնես պատճառը, բոլորիս պատասխանը մի և նոյն է. Էհ սրանից աւել ինչ հարկաւոր է գլուխներս ծաքացնենք, սրանով էլ բաւականանում ենք, ասենք թէ շատ էլ հարստանանք, փոքրը մեռնելու չենք. Այս ծուլութիւնն է մեր յատկանիշը, անհոգութիւնն ու անտարբերութիւնն է մեր դեւիզը.

Երևանու այդ դրութեան մէջն էլ գլորվել է, կարծում եմ, պ. Պահլաւունին, և որովհետև նա չգրեց իւր նամակները, ես ուզում եմ նկարագրել հէրու ամառ իմ քեզ հետ էջմիածին եղած օրական տեսածներս և խնդրում եմ, որ դու էլ այդ տեղի լրագիրներից մէկի մէջ հրատարակել տաս.

Յիշումես, բարեկամ, Վաղարշապատ մտած միւս օրը, երբ այց-ելանք էջմիածնին, տեսնուեցանք մեր ազգի աղօթարար Հայրերի հետ, ման եկանք բոլոր նշանաւոր տեղերը, պտուեցինք հանգուցեալ Ներսէս կաթողիկոսի անտառը, որ ընկած է էջմիածնի հարաւային կողմը. այն ժամանակին ամառ էր, բայց անտառը ներկայանում էր մեր աչքին աշնան տերևաթափ ժամանակը. 100 աւոր ծառեր չորացել էին, բոլորովին բարձի թողի արած էր այն անհոգին ծառատունկների տարածութիւնը, որը ոչ միայն, ինչպէս ասում են, եթէ լաւ խնամվէր, կարող է տարին մի քանի հազարներ եկամուտ բերել, այլ և մաքրում է Վաղարշապատի օդը. Հազարաւոր ծառեր ճգքնակտոր եղած՝ անհոգ թափուած էին, անտառի պահպանող լայնատարած լիճը, որը յիշեալ հանգուցեալ Ներսէսի սխրագործութիւններից մէկն է, չորացել, խոլքումը մի փոքր հոտած ջուր էր մնացել ու այն տեսակ տեսակ ձկները, որոնք մեծ մեծ ծախքերով հանգուցեալից բերուած են այլ և այլ տեղերից, այն հոտած ջրի մէջ իրենց վերջին շնչումն էին. Քանի մարդկանցից հարցրինք պատճառը և ամէնքից հետևեալը լսեցինք. «Էհ ում հոգն է». Ես յիշում եմ, երբ անտառի մի մասը կազմում էր թթենի ծառեր և այն ներքևն ընկած աւերակը էր շերամի լիքը ու մետաքս էր հանվում, բայց հիմայ թթենի ծառերի կէսն էլ չէ մնացել և իզուր մի քանի մայրանիր տեղ են բռնել այս անտառումը. Ես յիշում եմ, երբ այդ լիճը ջրով լի ծըփումէր, ջրում էր. ոչ միայն անտառը, այլ և նրա ներքևի արտերն էլ, որոց ծայրը մինչև Շօրլու է հասնում, յիշում եմ, երբ ուխտաւորները զուարճանում էին լճակի վրա նաւակի մէջ նստած թիավարելով և այնուամենայնիւ ոչ մի տեղ էլ ջուրը չէր պակասում, բայց այս ամառ ոմանք ջրի պակասութիւնն էին պատճառ բերում. բայց դուխտատրքններ, որ շատերն էլ ասումէին. «եթէ ջուրը կանոնաւոր ամէնքիս բաժանվի և հարստահարութիւն չգործ դրվի մի քանի իւրեանց ազգականների կամ ծանօթների համար այգիներ տնկող հայրերից, ապա ջուրը ոչ մի տեղ պակաս չի լինիլ»: Եւ արդարև յիշումես, երբ մենք շուռ եկանք Վաղարշապատի այգիները և արտերը, մի քանիսը բոլորովին կանանչ էին, իսկ մեծ մասը տերևաթափ եղած, և երբ հարցնում էինք այն դալար այգիների տէր լինելը, իմանում էինք, որ նոցանից շատերը նոր այգեստ հայրերի են, մի քանիսն էլ Վաղարշապատի նշանաւոր և ներգործող բնակիչներինը, իսկ չոր մասը ժողովրդի անկարող դասինը, որոյ թուումը և լճակն ու անտառը.

Բայց դու մի մոռանար նոյնպէս էջմիածնի մեծագործութիւնն էլ, ահա տես վանքի պարսպից դուրս այդ երկյարկեան նոր շինութիւնը, որ դեռ աւարտված չէ, տես դրա ներսը, շատ սենեակները, կարդա դրան ճակատի այդ մարմարեայ քարի վրա ոսկեպանդակ շրջանակով դրած արձանագիրը. «Ողորմութեամբն Աստուծոյ ազգասէր Կաթողիկոս ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գէորգ Դ. Կ. Պոլսեցի յօգնաջան աշխատութեամբ կառոյց զայս ճեմարան վասն ժառանգաւորաց մայր Աթոռոյ սրբոյ էջմիածնի, արդեամբ վեճակին Աստրախանու և օժանդակութեամբ Հայոց բնակչաց ի սահմանս Ռուսաստանեայց յամի փրկչի 1871 և Հայոց ՌՅԻ»:

Ահա արձանագրից իմացար, որ դա է էջմիածնի ճեմարանը, որին բնակիչները ակադեմիա անուն են տալիս, այդ ահա մեր ներկայ Վեհափառ Հօր մեծագործութեանց մէկն է, այդտեղ պիտի ուսանին և կանոնաւոր կրթութիւն ստանան մեր ապագայ հոգևոր հայրերը, այդ տեղից պիտի ուսուցանին մեր քահանայացուքը, որ երկար չանէ ներկայ հոգևորականութեան խայտառակ տգիտութիւնը. Ինչպէս լսումենք, արդէն պատրաստված են ուսումնարանի արդեանց աղբիւրները և չէնքը վերջանալուն պէս պիտի հրաւիրվին ուսուցիչներ և ուսանողներ.

Մօտիկ էջմիածնայ պարիսպը և անցիր վանքի արեւելեան կողմը, նայիր այդ յաւելուած երկու նոր բոլորակ դմբէթները, որոնք վանքի արեւելեան կողմի շարունակութիւնն են դարձած, կարդա և այդ մարմարեայ քարի արձանագիրը. «Ողորմութեամբն Աստուծոյ ազգասէր կաթողիկոս ամենայն Հայոց Գէորգ Դ. Կոստանդնուպօլսեցի կառոյց զիրս պահարանս զայսոսիկ բազում ջանիւք և զարդարեալ պայծառացոյց զմայր տաճարս սուրբ էջմիածնի նպաստիւք բարեպաշտ ժողովրդոց Հայոց Ռուսաստանեայց յերրորդում ամի հայրապետութեան իւրում ի թուականութեան փրկչին 1869 և Հայոց ՌՅԺԸ»:

Հիմա իմացար, որ այդ էլ մեր Վեհափառի մեծագործութեանց մէկն է, այդ աւանդատունն է էջմիածնի, մասանց խորաններն են դրա ներսը, այն սուրբ և նուիրական աւանդները՝ մասունքները մինչև հիմա թափուած էին նեղ խորանի մէջ և այժմ, ինչպէս տեսնումես, արժանաւոր աւանդներին և արժանաւոր պահարան.

Մտանք և էջմիածնի թանգարանը, մի քանի տարիներ են, որ հազարաւոր հին ձեռագրներ ազատվել են փոշիներից և մկների ատամներից, հիմա, ինչպէս տեսնումես, կանոնաւոր պահարանների մէջ համարներով նշանակված բոլորը, առանձին մասն արած ամէն միատեսակ պարունակութեան մատեանները, գեր. Ներսէս երիտասարդ վարդապետն էլ վերակացու կարգված. բայց ափսոս, որ ինչպէս լսեցինք, շատ պիտանի ձեռագիրներ մինչև թանգարանի կանոնաւորվելը անհարազատ ձեռքերից անհետացել են, և եթէ չեմ սխալվում, մի քանիսը նրանցից բարձերի փետուրների հետ սրանից մի քանի տարի յառաջ պատատարուած ու ցրված կը լինէր մի օր, Թիֆլիզի փողոցներումը.

Ասենք թէ ներկայ թանգարանի միջի գտնուած ձեռագրներից շատերը միշտ կը մնան անտիպ, ճառ-ընտիրներ ու աստուածաբանական գրվածներ լինելու պատճառաւ, բայց յոյս կայ, որ նրանցից շատերն էլ ժամանակաւ մեծապէս պիտանի կը լինեն հայ գրականութեանը և պատմութեան վրա մի նոր լոյս կը ձգեն. Կան և այնպիսի ձեռագիրներ էլ, որոնք մի հատորի մէջ զանազան նիւթեր են պարունակում, պատմաբանական, աստուածաբանական և այլն, մի խօսքով, էլ այսուհետև երկիւղ չկայ էջմիածնի թանգարանին, մանաւանդ եթէ նրանց կատալօգն էլ տպվի.

Զգիտեմ, ինչի համար երեսի վրա ձգած է Զանգուից հանելիք ջուրը, որը եթէ դուրս գայ, մեծ տարածութիւն պիտի ջրվի և էջմիածնին մեծ եկամուտ պիտի բերէ. Լսեցի, որ մօտաւորութիւն կայ այն առուն կապալով տալու, որի համար մի քանի տարիներ իրաւունք պիտի ունենայ օգտվել այդ հողերից և պայմանաժամը լրանալուն պէս պիտի մնայ էջմիածնի սեփականութիւն.

Այս մասին մանրամասն տեղեկութիւններ կը ժողովեմ և քեզ կը գրեմ.

Մելիք Բէշի

*) Տես. „փոխադարձ կրէդիտի բանկ". —Գրիգոր Արծրունու բրօշիւր և նմանապէս անցեալ 1872 թուի „Մշակի" 14-որդ համարը.

ՆԱՄԱԿ ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ

1791 թուին վախճանվում է Կալկաթայում Սարգիս Ծատուրեան Դաւիթ Օրբէլեան թողնելով անգղիական բանկում 80,000 լուն ոսկի (դրամ անուն). Յիշեալ գումարը նա կտակում է յանձնել իւրեան յաջորդ ժառանգներին.

Յովհաննէս և Յակոբ Օրբէլեանցները,—18.. թուին սեպտեմ. 25-ին, առնելով իւրեանց հետ մի վկայական, որ վաւերացրած է լինում Տաթեւու վանահօր Սիմէօն վարդապետի, նորա միաբան մի քանի վարդապետների, միտրապօլիտ Հասան-Ջալալեանի և այլ շատ ծեր մարդերի ստորագրութեամբ,—գնում են Կալկաթայ, և յայտնում են իւրեանց որպէս ազգականներ հանգուցեալ կտակօղի. Տեղային կառավարութիւնը չ յարգում նոցա վկայագիրը իբրև չը վաւերացրած բարձ. հոգևոր իշխանութեան կողմից:

1868 թուին ըստ խնդրանաց Յովհաննէսի և Յակովբայ Օրբէլեանց Ղարաբաղու կոնսիստորիան հրամանագրով ի 14 հոկտ. № 2 կարգում է քննիչ աստիճանաւոր ումն Արտեմեանց ստուգել Զաղեգին, Գիւղկում, Վաչական, Բաղաբերդ և Բէ.. գիւղերում նոցա ազգաբանութեան մասին. Բայց յիշեալ գիւղերի բնակիչներն գնում են բողոքագրով ի 12 նոյեմ. նոյն ամի Զանգեզուրի գաւառապետին և ի 30 դեկտ. նոյն ամի Սինօդին յայտնում են, թէ Արտեմեանցը, ամենին անգիտութիւն չը հարցնելով նոցանից, սուտ վկայական է տուել Յովհաննէս և Յակոբ Օրբէլեանցներին.

Նոյն Յովհաննէս և Յակոբ Օրբէլեանցները երկու խնդրագրով, ի 26 յունիսի, ի 28 յուլիսի 1868 ամի և ի 12 հոկտ. 1869 ամի, խնդրումեն Սինոդից տեղեկութիւն տալ նորանց Սարգիս Ծատուրեանի կտակի մասին Վեհ. Ներսէս Կաթողիկոսի գործերից. Սինօդն ի 31 դեկտ. 1869 ամի № 2564, և ի դեկտ. (թիւն անյայտ է) 1872 ամի (№ անյայտ է) հաղորդումէ նորանց ի ձեռն Ղարաբաղու կոնսիստորային թէ Ներսէսի գործերի մէջ չկայ ոչ կտակը, ոչ նորա պատճէնը և ոչ մի այլ տեղեկութիւն Ծատուրեանի կտակի մասին. Այսու ամենայնիւ Սինօդը ի 13 նոյեմբ. 1870 ամի № 2019 հաւատարմագիր է ուղարկում Կալկաթայ Արգարեան ընկերութիւնը աշխատել, դուրս բերել Ծատուրեանի կտակած փողը արքունի բանկից. որը չէ յաջողվում.

Ի 1872 ամի յայտնվում են էջմիածին Օրբէլեանցների մի խումբ Ծատուրեանի կտակի մասին, որք էին Կոստանդնուպօլսոյ բնակիչ Աղէքսան Մկրտչեան Օրբէլեանց, Շուշիի մահտեսի Յովհաննէս Կարապետեան Օրբէլեանց, Սինեաց նահանգէն Աստիճանաւոր Մաթէոս տէր-Կոստանդեան Օրբէլեանց. իսկ նորա ոչինչ բաւականութիւն չստանալով իւրեանց ի 25 մայիսի 1872 ամի Վեհ. Կաթողիկոսին մատուցած խնդրագրէն, հեռանում են.

Յիշեալ պարոններից ոմանք անցեալ տարուայ աշունքից գնացել են Կալկաթայ հանգուցեալ Ծատուրեանի կտակած փողն ստանալու, չը նայելով որ մի անձն կողմնակի կերպով աշխատումէ նոյնը իւր ձեռքը ձգել...

Որքան այդպիսի գումարներ կորան և կորչում են ազգի անուշադրութիւնից....

***

ՆԱՄԱԿ ՀԻՆ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ

Այստեղ վաճառականութիւնը որպէս և ամենայն արհեստ դեռ նահապետական խորին սովորութեամբը կապուած է, ոչ միայն փոփոխութիւն հարկաւոր է համարվում այլ և չարաչար հալածանքի տակ է. Ամենայն ոք ով և ունէր, կարող էր ձեռք բերել մի դրամագլուխ (շատ թէ քիչ), իսկոյն ձեռնարկումէ մի խանութ բաց անելու և վաճառականութիւն սկսելու. առանց փոքր ի շատէ դպրոցական վերաբերեալ տեղեկութեան, առանց հաշուեգիտութեան, առանց ընկերութեան. այո և շատ անգամ առանց կարդալ և գրել գիտենալու. Ո՞ւր ես տեսնում «ես ասելիս» գրէք գոնէ մի տեղ. Ահա հոգս չէ... ոչ ապարէն վաճառականութեան նպատակն է արդիւնաբերել. իսկ Նախիջևանցի